

LUND UNIVERSITY

Svensk arbetsmarknad under deflation. Erfarenheterna av lönesänkningar under 1920- och 1930-talet

Jonung, Lars; Fregert, Klas

Published in:
Lönebildning i förändring

1992

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jonung, L., & Fregert, K. (1992). Svensk arbetsmarknad under deflation. Erfarenheterna av lönesänkningar under 1920- och 1930-talet. I *Lönebildning i förändring* (s. 137-167). SAF.

Total number of authors:
2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

OBS: Detta är kapitel 7 (*Svensk arbetsmarknad under deflation. Erfarenheter av lönesänkningar under 1920- och 1930-talet*) i *Lönebildning i förändring*, SAF, Lidköping, 1992. Författare: Klas Fregert och Lars Jonung.

Klas Fregert och Lars Jonung

Svensk arbetsmarknad under deflation. Erfarenheter av lönesänkningar under 1920- och 1930-talet.

Lars Jonung är professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm. Han tjänstgör för närvarande som ekonomisk rådgivare till statsminister Carl Bildt.

Klas Fregert är doktorand i nationalekonomi vid Lunds universitet. Han slutför för närvarande en avhandling om de kollektiva avtalens roll i ett makroekonomiskt perspektiv.

Svensk arbetsmarknad under deflation. Erfarenheter av lönesänkningar under 1920- och 1930-talet.

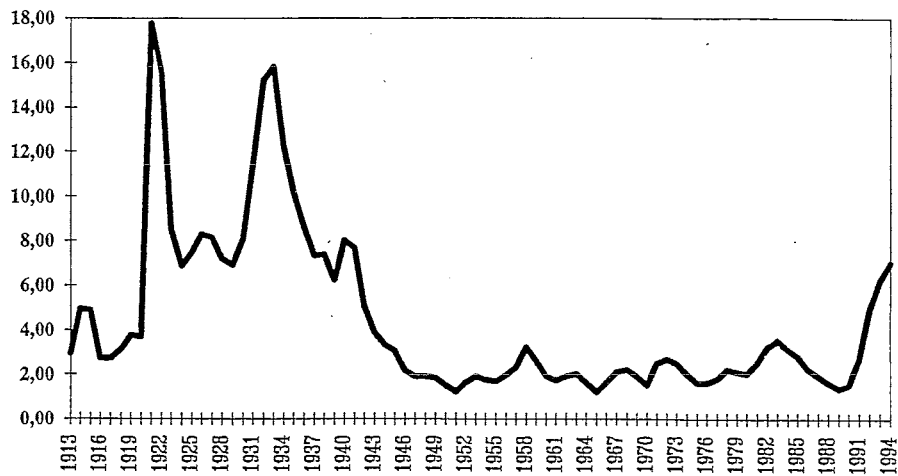
---

1. Inledning

Forskningen kring den svenska arbetsmarknaden har varit livlig under de senaste årtiondena. Den har avsatt ett stort antal studier. Huvuddelen av dessa behandlar arbetsmarknaden under inflation eftersom prisnivån varit stigande under hela efterkrigstiden. För närvarande står svensk arbetsmarknad inför ett stabiliseringspolitiskt regimskifte genom övergången från hög till låg inflation i början på 1990-talet. På vissa marknader finns klara tecken på inte bara desinflation, dvs en nedgång i inflationstakten, utan även på deflation, dvs en fallande prisnivå.

Desinflationsprocessen i början av 1990-talet är associerad med en kraftig uppgång i arbetslösheten. Se *diagram 1* som beskriver arbetslösheten i Sverige under perioden 1913-1994. Dagens nedgång i inflationstakten och samtida ökning i arbetslösheten gör det intressant att granska hur svensk arbetsmarknad reagerade vid tidigare deflationsperioder när även den nominella lönenivån sänktes – ett mönster som helt skiljer sig från efterkrigstidens då den nominella lönenivån hittills varit stigande under såväl hög- som lågkonjunkturer.

Diagram 1 Arbetslösheten 1913–1994.

Kommentar: Kedjning av fackföreningsstatistiken före 1955, AMS-statistiken 1955-1962 och därefter AKU-statistiken vilken visas med sitt verkliga värde.

Källa: Statistisk årsbok.

Syftet med denna uppsats är att studera två lönesänkningensförlopp vilka inföll under 1920-talets och 1930-talets depressioner. Dessa utgör, i synnerhet den förstnämnda, något av ett ekonomiskt-politiskt experiment, vilket kan kasta ljus över mekanismer som vanligtvis inte framträder när "normala" förhållanden råder på arbetsmarknaden. Först beskrivs kortfattat den ekonomiska politiken och orsakerna till depressionerna under 1920- och 1930-talen. Sedan granskas arbetsmarknaden och löneutvecklingen för industriarbetare. Här utnyttjas en i internationellt perspektiv unik databas över de svenska kollektivavtalen.¹ Avslutningsvis sammanfattas resultaten av granskningen.

2. Bakgrunden

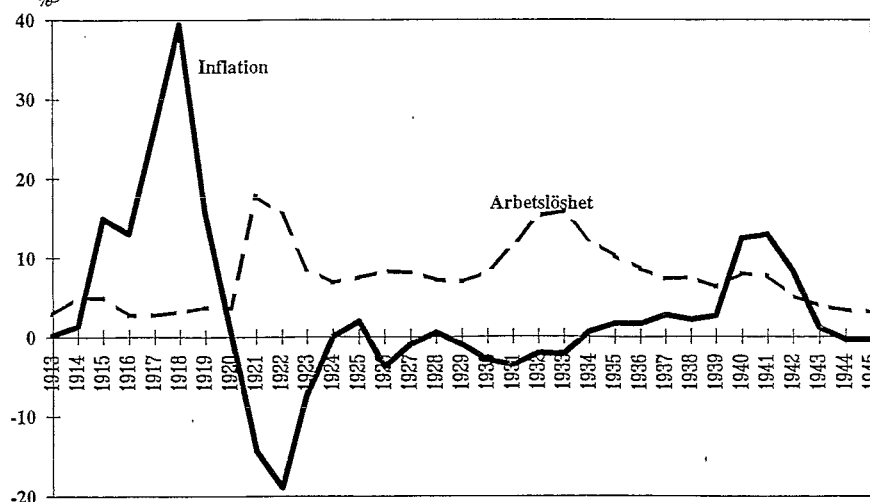
Mellankrigstiden 1919-1938 utgör något av ett laboratorium för svensk stabiliseringspolitik.² Erfarenheterna från denna period har haft långtgående effekter på det ekonomiskt-politiska tänkandet i vårt land. Två stora experiment genomfördes. Det första var återgången till guldmyntfoten till förkrigsparitet i början av 1920-talet. Detta steg krävde

en kraftig deflation för att kunna genomföras. Det andra experimentet ägde rum i början av 1930-talet, då Sverige frångick guldmyntfoten och etablerade en prisstabiliseringsnorm som riktlinje för den ekonomiska politiken. Dessa förlopp hänger intimt samman. Tolkningen av 1920-talets kris var nämligen styrande för politiken och reaktionerna under 1930-talet.

Det penningpolitiska tänkandet under 1920-talet var präglad av erfarenheterna av det internationella valutasystemet baserat på guld som växte fram under den senare hälften av 1800-talet.³ Den svenska kronan knöts till guldstandarden i början av 1870-talet. Detta medförde att den svenska prisnivån följde den internationella prisutvecklingen. Under den klassiska guldstandarden var prisrörelserna små. En stabil prisnivå betraktades som det normala tillståndet.

Första världskrigets utbrott 1914 medförde en kollaps för guldmyntfoten. En period av stora omkastningar i penningpolitiken följde. I Sverige steg prisnivån med 165 procent under perioden 1914–1920. Inflationstakten nådde en topp på cirka 40 procent under det sista krigsåret. I realiteten fick Sverige en pappersmyntfot under dessa år. Se *diagram 2*, som illustrerar den årliga förändringen i prisnivån samt arbetslösheten i procent under 1913-1945.

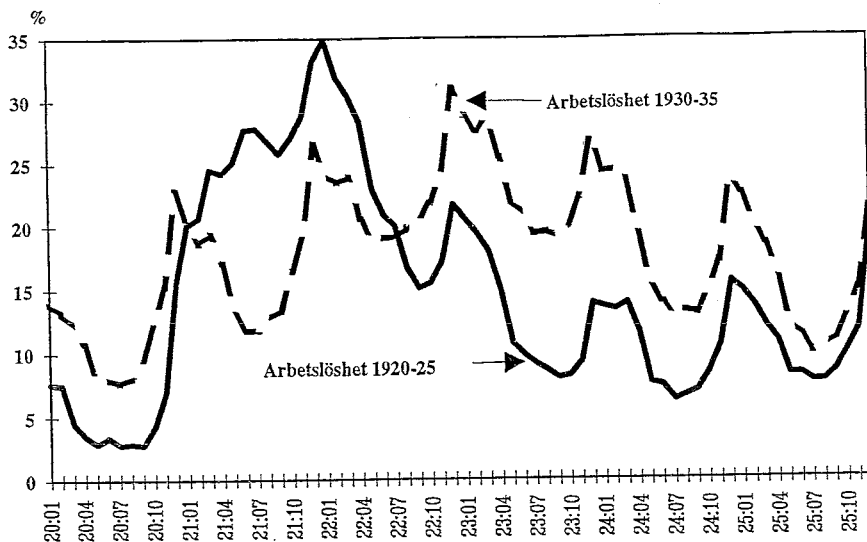
Diagram 2 Inflation och arbetslöshet 1913–1945.

Källor: Statistisk årsbok. Inflationen beräknad som förändring i levnadskostnadsindex december–december. Arbetslösheten är den genomsnittliga bland fackföreningsmedlemmarna.

Inflationen gav upphov till en livlig penningpolitisk debatt både under och strax efter första världskriget.⁴ Debatten utmynnade i september 1920 i beslutet att Sverige skulle återgå till guldstandarden till förkrigsparitet. Tanken var att gå tillbaka till ”normala” förhållanden, dvs till guldmyntfoten vid den kurs som härskade före krigets utbrott. Ernst Wigforss verkade för övrigt aktivt för en återgång till guldmyntfoten. Ekonomerna gav ett visst men inte ett odelat stöd för denna målsättning. Industrins företrädare var kritiska.

Diagram 3 Arbetslöshet 1920–1925 och 1930–1935 på månadsbasis.

Källa: Statistisk årsbok. Genomsnittliga arbetslösheten bland fackföreningsmedlemmarna.

Beslutet att gå tillbaka till guldmyntfoten till oförändrad paritet efter första världskrigets penningpolitiska tumult krävde en sänkning av den svenska prisnivån, dvs en deflation. Deflationsprocessen ägde rum under 1921-22. Den var snabb och häftig.⁵ Den underlättades av det samtida internationella prisfallet. I samband med deflationen steg arbetslösheten kraftigt, kraftigare än vad som blev fallet under 1930-talet. Se *diagram 2* och *3*.

Efter krisen i början av 1920-talet knöts kronan till guldet till förkrigsparitet. Guldstandarden återupprättades gradvis i Europa. Guldet blev på nytt grunden för det internationella valutasystemet. Mellankrigstidens guldmyntfot blev emellertid kortvarig. I slutet av 1920-talet var prisnivån fallande i länder vars valutor var kopplade till guldet. Den internationella lågkonjunkturen fördjupades i början av 1930-talet. Den medförde under 1930-talet kollapsen för mellankrigstidens guldmyntfot.

I september 1931 frikopplades det engelska pundet från guldet som följd av en spekulationsvåg. Pundet deprecierade i förhållande till de valutor som fortfarande var knutna till guldet. En vecka senare tog den svenska regeringen och riksbanken samma steg sedan riksbankens valutareserv smält ner från 300 miljoner kronor till 30 miljoner kronor från juni till september. Samtidigt deklarerades från officiellt håll att målet för den svenska penningpolitiken nu skulle vara att upprätthålla kronans inhemska köpkraft. Riksbanken blev därmed den första centralbank vars mål officiellt var prisstabilisering.⁶

När kronan lämnade guldstandarden och blev en pappersvaluta fick detta som följd att kronan devalverades gentemot guldvalutorna. Devalveringen i kombination med prisstabiliseringsprogrammet bidrog till att den svenska ekonomin inte drogs ned i depression lika allvarligt som fallet var i de länder vars valutor förblev kopplade till guldet. Det finanspolitiska program som Ernst Wigforss signerade som nybliven finansminister, den sk krispolitiken, fick begränsade effekter. Krispolitiken var relativt kortvarig och föga omfattande. Åtgärderna sattes in efter det att konjunkturen vänt.

1930-talets stabiliseringspolitik kan ses som en reaktion till 1920-talets. Ett mål var att undvika en ny period av deflation och växande arbetslöshet liknande 1920-talets genom devalveringen gentemot guldet följt av ett program för inhemsk prisstabilisering. Den ekonomiska politiken kunde dock inte förhindra en djup och långvarig lågkonjunktur med kraftig arbetslöshet. Se *diagram 2* och *3*.

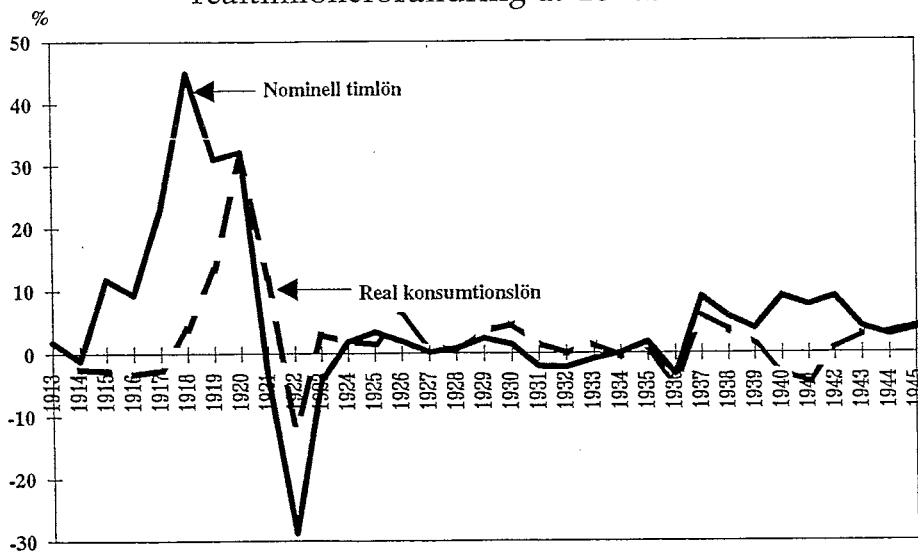
1920-talets och 1930-talets depressioner uppvisar betydande likheter. Under bägge sjönk den aggregerade efterfrågan, den ekonomiska aktiviteten gick ner kraftigt, prisnivån föll och arbetslösheten steg. Förloppet var kortare och djupare under 1920-talet i den bemärkelsen att deflationen var starkare och uppgången i arbetslösheten snabbare än under 30-talet. Å andra sidan var depressionen mer lång-

varig under 30-talet än under 20-talet. Se *diagram 3*. Den ekonomiska politikens utformning var klart olika: under 20-talet var syftet att via deflation återgå till guldstandard. Här tilläts den internationella deflationen slå igenom på den inhemska ekonomin. Under 30-talet blev målet för politiken att inte importera den externa deflationen. Medlet blev en frikoppling från guldstandard som fick till följd att kronan devalverades på ett tidigt stadium av den internationella depressionen.

Löneanpassningen under 20-talet skiljer sig från den under 30-talet genom att de nominella lönerna sjönk mycket kraftigt under den förstnämnda depressionen men i begränsad utsträckning under 30-talet. Se *diagram 4*. I bägge fallen uppvisade de nominella lönerna trögrörlighet som fördröjde anpassningen till de negativa makroekonomiska störningarna. I fortsättningen koncentreras intresset på lönesänkingsprocessen. Här granskas hur parterna på arbetsmarknaden resonerade under de bägge krisförloppen 1921–22 och 1931–33 och i vilken mån avtals- och organisationsväsendet påverkade förloppet.⁷

Diagram 4 Nominell timlöneförändring och konsumtions-realtimlöneförändring 1913–1945.

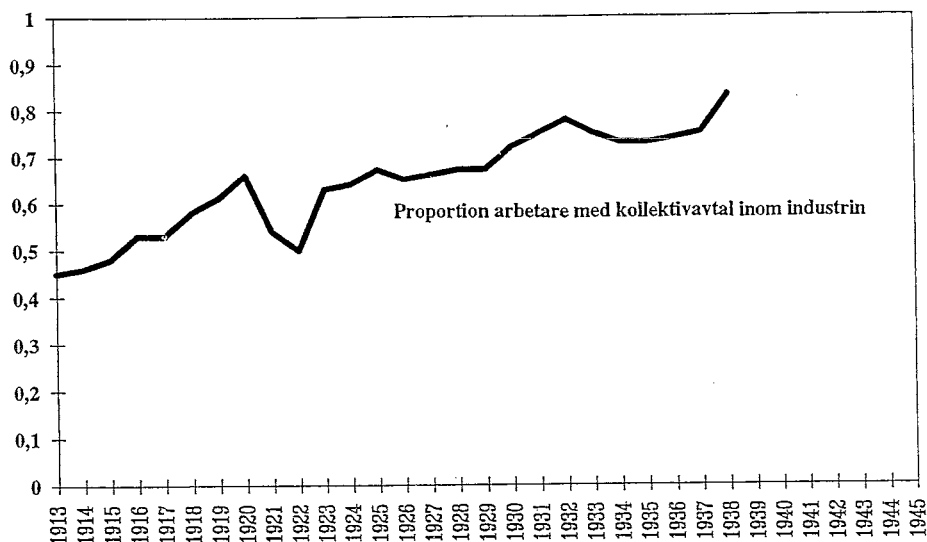
Källa: Statistisk årsbok.

3. Anpassningen på arbetsmarknaden

3.1. Krisen 1921-22

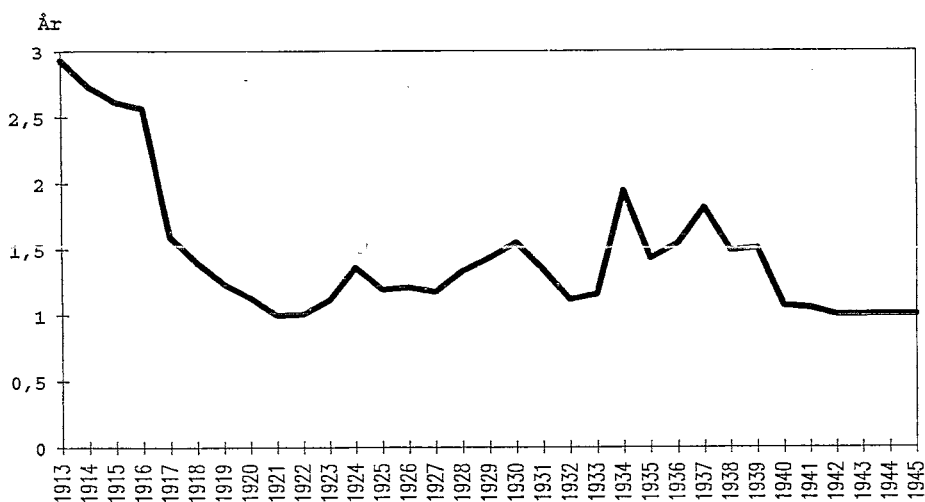
Arbetsmarknaden reglerades tidigt i Sverige genom kollektivavtal genom ett spontant förlopp styrt av välorganiserade arbetare och arbetsgivare. Lagen om kollektivavtal och inrättandet av arbetsdomstolen 1928 kodifierade i stor utsträckning praxis som redan utvecklats före första världskriget. Den stora skillnaden mot idag ligger i den omfattande arbetslagstiftningen från 1970-talet som dock i huvudsak avser det individuella arbetsavtalet. Kollektivavtalen växte mycket snabbt i betydelse i Sverige under tiden fram till storstrejken 1909 då ungefär 60 procent av alla industriarbetare var täckta av kollektivavtal. Efter storstrejken sjönk täckningsgraden till ett minimum strax under 50 procent 1913. Se *diagram 5*. Trots första världskrigets påfrestningar för avtalsväsendet ökade avtalens användning. Vid årsskiftet 1919-20 var 65 procent av industriarbetarna täckta av dessa. Avtalslängden förkortades under kriget på grund av den snabba inflationen och den allmänna osäkerheten om det ekonomiska förloppet. Följden var att de flesta avtal var ettåriga. Se *diagram 6*. Det innebar att en stor del, ungefär 70 procent, löpte ut under 1921 och över 90 procent under 1922. Flertalet avtal löpte ut kring årsskiftet då kriget också hade medfört en koncentration till december och januari av avtalens utlöpningsstider, dvs en synkronisering.

Diagram 5 Andelen arbetare med kollektivavtal inom industrin 1913–1938.

Källa: SOS: Kollektivavtal 1913–1922 och SOS: Arbetsinsättelser och kollektivavtal 1923–1938

Diagram 6 Längden på nya kollektivavtal 1913–1945.

Källa: Beräkningar i Fregart (1992a)

Planeringen inom organisationerna inför 1921 års avtalsrörelse började under sommaren 1920 då efterkrigskonjunkturen fortfarande var god.⁸ På arbetarsidan skedde detta inom förbunden och de lokala organisationerna. LO spelade en passiv roll under denna tid. Organisationen var mer av ett serviceorgan till medlemmarna än en samordningsapparat för lönerörelser. SAF å sin sida var betydligt mer centraliserat med större makt över delägarna. SAF beslutade att rekommendera sina medlemmar att inte säga upp avtalen.

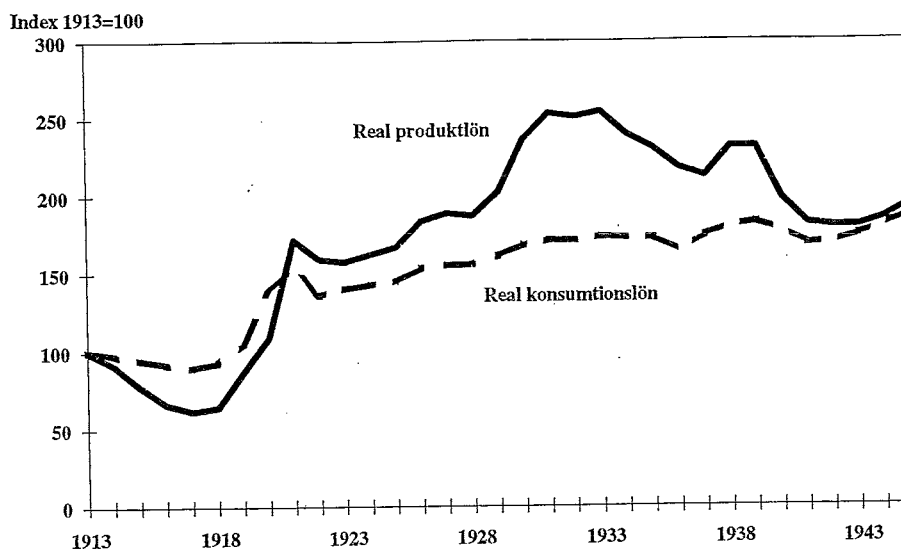
Nästan alla avtal var då som nu försedda med en prolongeringsklausul med innebörden att om ingen part säger upp avtalet fortsätter det att löpa ytterligare ett år. Det räcker således om en part säger upp avtalet för att förhandlingar skall komma till stånd. En icke-uppsägning kan ses som ett nytt ettårsavtal med oförändrade löner. Uppsägningen måste i regel ske tre månader före utlöpningsstiden. Det betyder att de avtal som löper ut vid årsskiftet måste sägas upp före den sista september. Det visade sig att merparten av fackförbunden sade upp avtalen under september månad 1920 i förhoppning om högre löner, alltså strax innan deflationen började i oktober månad.

Då deflationen snabbt blev häftig väcktes tanken på ett gemensamt lönereduceringsbud inom SAF men detta förkastades då läget inom olika grenar av industrin skilde sig åt för mycket. Resultatet blev att varje industri inom SAF skulle besluta på egen hand men under konsultationer inom SAF. Inom LO fanns ingen gemensam strategi annat än ett motstånd mot lönesänkningar. I januari 1921 deklarerade LO-ordföranden Arvid Thorberg att inga sänkningar borde ske *innan* konsumentpriserna hade gått ner, dvs levnadsstandarden skulle bibehållas för dem som hade arbete.

Nominella löner sjönk under 1921 med ungefär 10 procent samtidigt som partipriserna sjönk med hela 50 procent. Detta medförde en produktreallonehöjning på 40 procent. Se *diagram 7*, som beskriver konsumtions- och produktreallönen 1913–45. Konsumtionsreallönen steg med ungefär 10

procent då konsumentpriserna föll endast med 20 procent. De stora lönesänkningarna registrerades under 1922 med mellan 20 och 35 procent. Då hade prisfallet i stort avstannat: producentpriserna föll med 5 procent och konsumentpriserna med 9 procent under 1922.

Diagram 7 Real konsumtions- och produktlön 1913–45.
Nominell timlön dividerat med levnadskostnadsindex och partiprisindex. 1913 = 100.

Lönesänkingsprocessen kan lämpligen diskuteras med utgångspunkt från avtalsläget. Sänkningar förekom inom ramen för såväl nya som gamla avtal. Dessutom saknade ungefär hälften av industriarbetarna kollektivavtal under 1922. Större delen av dessa hade aldrig haft kollektivavtal men på många gamla avtalsområden upprättades inga nya som följd av depressionen.

Nya avtal. I början på 1921 slöts många avtal utan ändrade löner, dvs i praktiken en prolongering. Detta gällde bl a tändsticksindustrin, gruvindustrin och bokbinderier. Ju senare avtalen slöts, desto större blev lönesänkningen. I flera fall skedde dessa successivt enligt en förannonserad skala ("i repriser"). I synnerhet tillämpades detta under 1922, det år då de största lönesänkningarna förekom. Ett exempel är

sänkningarna i pappersmasseindustrin under 1922 där de fasta timlönerna sänktes enligt följande skala: 15 procent första, 10 procent andra och 10 procent tredje kvartalet. Procentsiffrorna är angivna med avseende på toppnivån 1920. Nominell lön gick således ned totalt med 35 procent under 1922. För 1921–22 blev sänkningen i avtalen 50 procent i pappersmasseindustrin. I realiteten blev sänkningarna lägre då ackorden inte sänktes lika kraftigt. Dessutom ökade produktiviteten vilket ökade ackordsförtjänsterna. Den faktiska sänkningen blev ungefär 30 procent. Sänkningarna blev kraftigast i den skogsrelaterade industrin, där priserna var givna av världsmarknaderna och hade fallit starkt på grund av den internationella lågkonjunkturen. Mest föll de faktiska nominella lönerna i trävaruindustrin: 40 procent under 1921–22. De minsta sänkningarna registrerades i hemmamarknadsindustrin där också priserna föll mindre.

Gamla avtal. Vissa avtal blev inte förnyade under 1921, vanligtvis därför att de inte löpte ut under 1921. I enstaka fall sades aldrig avtalet upp inför 1921. Detta gällde verkstadsindustrin som var det största enskilda avtalsområdet.

Inom verkstadsindustrin fanns ett riksavtal som förutom allmänna bestämmelser om förhandlingsordning stipulerade minimilöner.⁹ De faktiskt utgående lönerna översteg i regel kraftigt dessa och bestämdes i lokala avtal. I flera andra industrier hade riksavtalet samma karaktär av överordnat fredsdokument med minimikrav. Verkstadsavtalet var ettårigt sedan 1919 men blev inte uppsagt inför 1921. Då lönesänkningar blev aktuella i slutet av 1920 önskade flera medlemmar i Verkstadsföreningen få till stånd en gemensam lönesänkning. Detta avvisades av styrelsen med hänvisning till att föreningen som sådan främst skulle befat- ta sig med riksavtalet som fortfarande gällde.

Enskilda arbetsgivare sänkte själva lönerna vilket i flera fall ledde till strejker. Arbetsgivarna fick dock igenom krav på i genomsnitt 20 procents lönesänkning vid 1921 års slut

men med stor spridning. Viss osäkerhet rådde om innebörden av förhandlingsordningen där arbetarparten hävdade att löneförändringar i utgående löner inte kunde genomföras utan förhandling. Arbetsgivarna å sin sida hävdade att strejkerna var avtalsstridiga. Statens arbetslöshetskommission tog initiativet till ett klarläggande från experten rådman Allan Cederberg som tidigare varit medlare för riksavtalet. Han deklarerade att sänkningarna inte var avtalsstridiga. En skiljedom om ett lokalt avtal fastställde senare att strejk utan att följa förhandlingsordningen var avtalsstridig.

Utan avtal. Täckningsgraden för kollektivavtal gick ned under 1921 och 1922 från en topp 1920 på 65 procent till 50 procent under 1922. SAF diskuterade under hösten 1920 om kollektivavtalen var önskvärda i den rådande situationen. Man beslöt att rekommendera avtal såvitt möjligt med tanke på de långsiktiga farorna med att radera avtalsväsendet. För arbetsgivarna var arbetsfreden det viktigaste argumentet för avtal. Den fundamentala skillnaden i taktik mellan arbetsgivare och arbetare var att arbetsgivarna föredrog stora konflikter medan arbetarna föredrog lokala.¹⁰ Arbetsgivarna fruktade nämligen lokala strejker som kunde hota det enskilda företaget och dess rykte för leveranssäkerhet. Den enskilda arbetaren hade däremot inget "varumärke" att förlora utan kunde flytta till ett annat företag om han förlorade anställningen. Det var av detta skäl SAF från början var mer centraliserat än LO och byggde på en ömsesidig strejkförsäkring.¹¹ Under det snabbt inträdande betrycket för hela näringslivet utslöt SAF emellertid inte att ett avtalslöst tillstånd kunde vara den enda rimliga åtgärden för att rädda företagen. Företrädesvis tycks detta ha varit fallet i mindre avtalsområden. Två stora avtalsområden arbetade dock utan avtal, nämligen järnbruken under 1921–22 och verkstadsindustrin under 1922.

Järnbruksförbundet deklarerade ensidigt i januari 1921 att samtliga tidlöner och ackord skulle sänkas med 30 procent, varav 20 procent omedelbart och ytterligare 10 procent

i augusti. Följden blev en strejk och en därpå följande lock-out som kom att vara till augusti då de föreslagna sänkningarna genomfördes *utan* att nytt avtal upprättades. Då hade konjunkturen försvagats ytterligare. Järnbruksförbundet räknade med att vid slutet av 1921 över 60 procent hade förlorat arbetet. Under 1922 sänktes lönerna med ytterligare 10 procent utan något nytt avtal.

Riksavtalet inom verkstadsindustrin sades upp hösten 1921 men blev aldrig ersatt under 1922.¹² Verkstadsföreningen ansåg att riksavtalet inte fungerade vare sig som lönenormerare eller fredsdokument. Tvärtom drogs slutsatsen att fortsatta lönesänkningar skulle kunna ske lättare och mer enhetligt utan avtal. ”I realiteten hade avtalet blivit en ensidig utfästelse.” Lönesänkningarna planerades att ske genom Verkstadsföreningens direktiv för att åstadkomma enhetlighet. Direktiven gjordes bindande genom en interimistisk stadgeändring där medlemmarna hade att rätta sig efter direktiven ”då riksavtal ej finnes”.

Direktiven grundade sig på föreningens egen statistik över utgående löner. En norm skapades på grundval av dyrorter och yrkesgrupper. Den enskilde arbetsgivaren skulle sätta genomsnittslönen i enlighet med ett normalfall (”grundtal”) men var fri att göra individuella justeringar efter skicklighet.

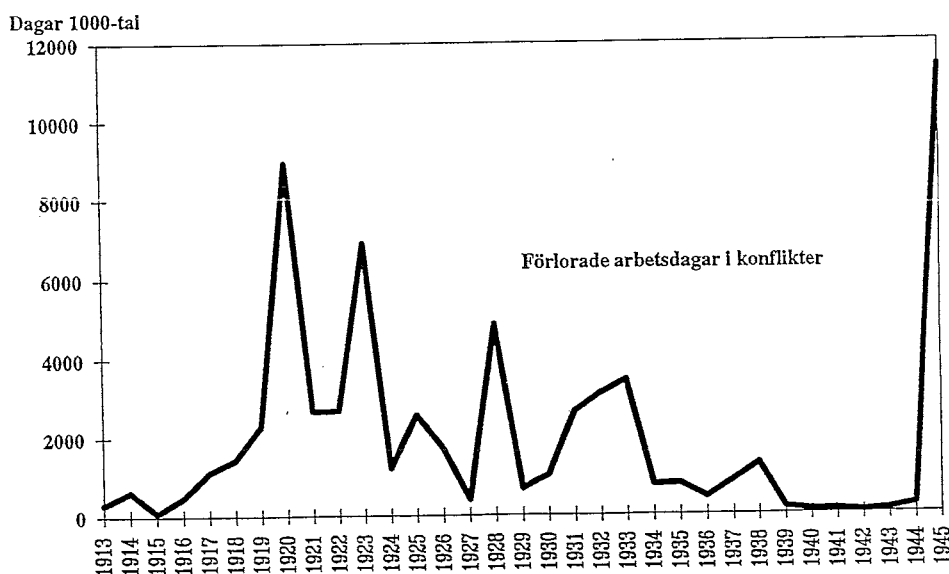
En principiellt intressant diskussion fördes inom Verkstadsföreningen om lönesänkningen skulle ske i ett eller i flera steg. Det fanns en oro för att en i förväg annonserad successiv lönesänkning skulle få köpare att uppskjuta köp i avvaktan på lägre priser.¹³ Idén att förväntad deflation i sig minskar efterfrågan (”köpstrejk”) framfördes av många bedömare under denna tid och synes också var en viktig förklaringsfaktor bakom det häftiga deflationsförloppet. Dessutom kunde successiva lönesänkningar skapa dålig arbetsmoral.¹⁴ Å andra sidan skulle en kraftig engångsreducering leda till en större skattebörda för arbetarna genom att skatten baserades på tidigare utgående löner.¹⁵ Kompromissen

blev en definitiv sänkning under första kvartalet 1922 och en förutskickad men inte bestämd reducering under fjärde kvartalet. Sänkningarna genomfördes i stor utsträckning utan konflikter i motsats till vad fallet var under 1921. Utan tvivel dämpade den höga arbetslösheten konfliktintensiteten.

Lönesänkningarna 1921–22 är unika i sin storlek och relativa snabbhet. Avtalen synes ha fördröjt processen något då de största sänkningarna skedde först under 1922 då deflationen i stort sett var över. Konfliktintensiteten var hög jämfört med efterkrigstiden men inte exceptionell för mellankrigsperioden. Se *diagram 8*. Strejkkvoten var högre både 1920, då kraftiga lönehöjningar genomfördes, och 1923, då nya krav på höjningar framfördes. Möjligtvis berodde den relativt låga konfliktaktiviteten på minnet av storstrejken 1909 som genomfördes i en konjunkturedgång då fackföreningsrörelsen förlorade. Strejken synes ha varit högst där de största lönesänkningarna genomfördes men där å andra sidan arbetslösheten också var hög.

Diagram 8 Förlorade arbetsdagar i konflikter 1913–1945.

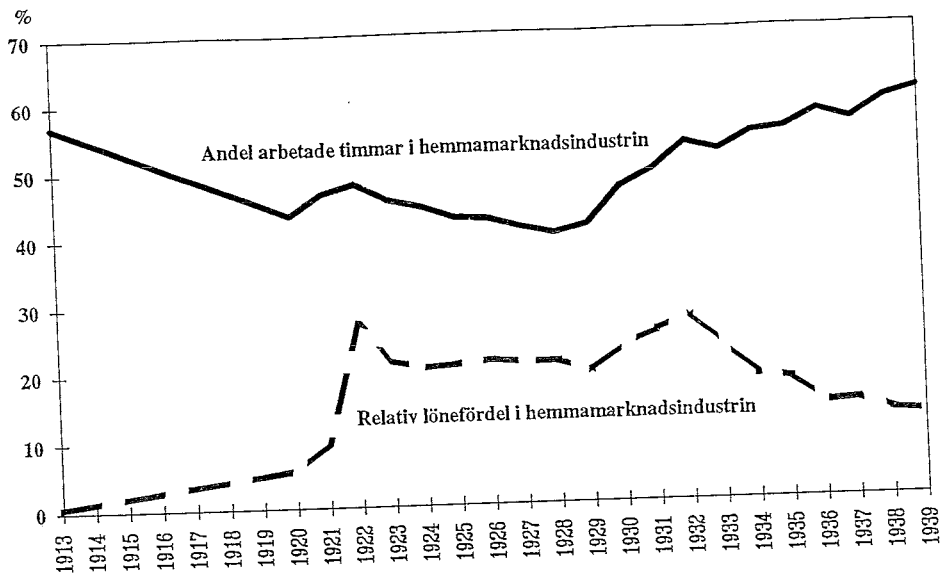
Källa: Statistisk årsbok

Deflationen fick åtminstone tre permanenta följder: en högre arbetslöshet, som kom att bestå under hela efterkrigstiden, en högre produktivitet och en ändrad relativlönestruktur till förmån för arbetarna i den skyddade sektorn.

Den permanent högre arbetslösheten är förmodligen den allvarligaste effekten av deflationen 1921–22 och torde i ackumulerad välfärdsförlust vida överstiga förlusten under själva deflationen. Konsumtionsreallönen 1923 var ungefär tillbaka på 1920 års nivå. Det är då att märka att reallönen per timme hade ökat med uppåt 30 procent under 1919–20. Höjningen var delvis en kompensation för 8-timmarsdagens införande 1920, men större delen berodde på den kraftiga högkonjunkturen och kompensation för krigsårens minskning i reallönerna. Allvarligare för industrin var att produktreallönen hade höjts kraftigt då partipriserna hade fallit betydligt mer än konsumentpriserna.

Deflationen medförde med andra ord en relativprisändring. En orsak var antagligen förändringen i den relativa lönestrukturen till förmån för arbetarna i hemmamarknadsindustrin, i synnerhet i livsmedels- och byggnadsindustrin. Lönerna här hade endast sjunkit med ungefär 20 procent i motsats till den konkurrensutsatta industrin där lönerna gått ner med 30–40 procent. Se *diagram 9*. Detta kan förklara varför konsumentpriserna föll betydligt mindre än producentpriserna. Många arbetsgivare ansåg att lönerna skulle sänkas ytterligare men flertalet avstod. Affärlivet hade återgått i mer normala banor och många fruktade större arbetsstrider. Detta talar för att de som behöll sina arbeten, sk insiders, lyckades försvara sina höga löner mot trycket från de arbetslösa, sk outsiders, genom hot om konflikter.

Diagram 9 Relativ lönefördel i hemmamarknadsindustrin och andel arbetade timmar i hemmamarknadsindustrin. Bägge definierade relativt den konkurrensutsatta industrin enligt definitionen i källan. Uppgifter för 1914–1919 saknas. 1914–20 interpolerat.

Källa: Lönestatistisk årsbok 1930–1939.

Arbetslöshetsutredningen, som hade till huvuduppgift att undersöka den permanenta arbetslösheten, var inne på sådana tankegångar.¹⁶ En avgörande faktor bakom den höga arbetslösheten ansåg man vara de höga lönerna efter deflationen och den starka makten hos fackföreningarna. Detta framgår av slutsatskapitlet om än i något inlindad form. I kapitlet som ägnas åt organisationerna på arbetsmarknaden konstateras att:

”Registermetoderna¹⁷ och överhuvud taget åtgärder för en reglering av arbetskraftsutbudet torde först efter depressionen 1921–1922 ha vunnit tillämpning i någon nämnvärd utsträckning; motståndet mot ytterligare lönedesättningar och strävan till höjda löner synes under åren 1923–24 ha vunnit ökad styrka inom organisationerna.” (SOU 1931:20, s. 394)

Mycket talar således för att deflationen skapade en hysteresiseffekt via insiders som lyckades försvara sina höga reallöner.¹⁸ (Hysteresiseffekten avser att en del av den faktiska förhöjda arbetslösheten tenderar att bli permanent och inte gå tillbaka till någon konstant "naturlig" arbetslöshet.) En bidragande faktor var troligen också införandet av 8-timmarsdagen.

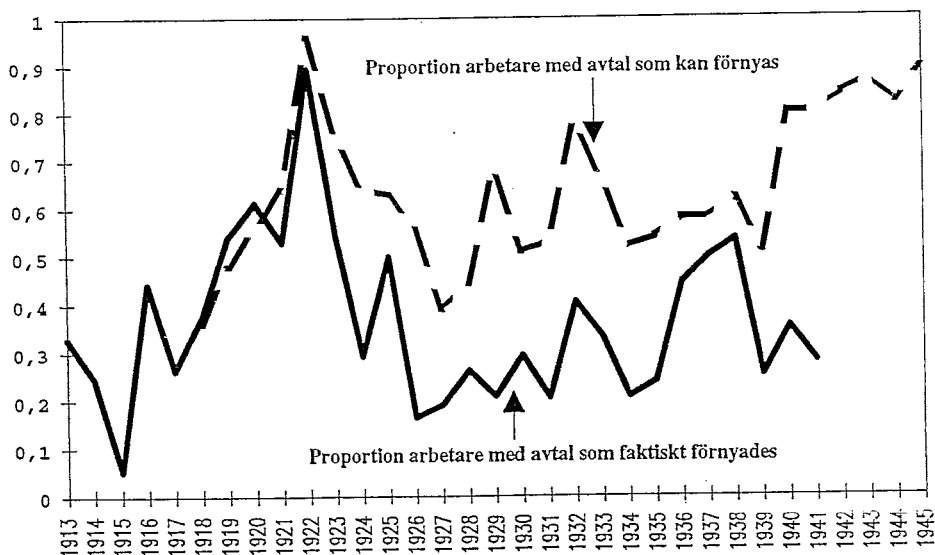
Den relativa löneskillnaden skapade mycken irritation bland arbetarna inom den konkurrensutsatta sektorn. Den existerade under hela mellankrigstiden enligt *diagram 9*.¹⁹ Metall menade att hela löneskillnaden betalades av arbetarna i den konkurrensutsatta sektorn via högre priser på livsmedel och bostäder, dvs att ingen del av incidensen föll på kapitalisterna. Beräkningar av Fregert (1992b) pekar på att anklagelsen var väl underbyggd. Metall reste krav under LO-kongressen 1922 på åtgärder för att undanröja löneskillnaden och drev det sedan konsekvent. Under 1930-talet vidgades diskussionen och termen solidarisk lönepolitik infördes. 1941 ledde kraven till en stadgeändring om större central makt för LO över lönerörelserna vilken i sin tur banade vägen för den solidariska lönepolitiken under 1950-talet.²⁰ 1941 hade emellertid en stor del av skillnaden försvunnit, se *diagram 9*, vilket förmodligen bidrog till att fackförbunden inom hemmamarknadsindustrin som tidigare hotat att lämna LO nu accepterade stadgeändringen.

3.2 Depressionen 1931-1933

Den internationella lågkonjunkturen märktes i Sverige först på hösten 1930 då exporten började falla. Ingen förutsåg någon djup depression men osäkerheten var stor. SAF rekommenderade sina medlemmar att inte sluta avtal på längre tid än ett år. Både fackförbund och arbetsgivarorganisationer som hade omförhandlingsbara kontrakt förhöll sig avvaktande. Flertalet sade inte upp avtalen som därmed blev prolongerade på ett år, se *diagram 10*. Verkstadsföreningen med ett tvåårigt avtal 1928-29, som prolongerats för

1930, beslöt att inte säga upp inför 1931 av rädsla för arbetsfreden. Av större fackförbund var det bara textilarbetarna som sade upp sitt avtal i förhoppning om högre löner. När förhandlingarna kom igång krävde arbetsgivarna lönesänkningar vilka också genomfördes efter en längre konflikt. Trots att få avtal omförhandlades sjönk de totala nominella lönerna med 3–4 procent. Större delen av detta var minskade ackordsförtjänster då de reguljära timlönerna var praktiskt taget oförändrade. Prolongeringarna kan därmed sägas ha skjutit upp löneanpassningen med minst ett år.

Diagram 10 Andel arbetare med avtal som kunde förnyas respektive som faktiskt förnyades 1913–1945.

Källor: Beräkningar i Fregert (1992) efter uppgifter om utlöppningstid i Landsorganisationens verksamhetsberättelser.

Under inflytande av den fördjupade lågkonjunkturen under 1931 planerade SAF en gemensam lönesänkningsoffensiv inför 1932 års avtal. Den 15 september beslöt exportindustrierna att alla avtal som kunde sägas upp skulle sägas upp. Detta gällde bla inom verkstads- och skogsindustrin. Den 27 september lämnade Sverige guldmyntfoten – en

vecka efter Storbritannien tagit detta steg – vilket ledde till en omedelbar depreciering av kronan med 15 procent. Därmed hade beslutet kommit i ett nytt läge då deprecieringen kunde förväntas förbättra exportindustrins konkurrenskraft. Vid ett nytt möte den 29 september – dagen före sista tillfället att säga upp de avtal som löpte ut vid årsskiftet – beslöts att uppsägningsbeslutet inte längre var bindande men rekommendationen kvarstod. De flesta sade också upp avtalen men någon gemensam linje kring lönesänkningarna kom inte till stånd.

Guldsuspensionen bröt således den samlade offensiven från SAF:s sida. Det är därför svårt att avgöra vad som skulle hänt om Sverige inte lämnat guld. Flera forskare har hävdat att detta steg tillsammans med den följande deprecieringen gjorde att Sverige klarade sig bättre än länder som höll fast vid guldmyntfoten.²¹ Det kan dock inte uteslutas att de lönesänkningar som genomfördes 1932 hade blivit större samt att fler avtal hade sagts upp och omförhandlats om inte Sverige lämnat guldmyntfoten. Ungefär 70 procent av avtalen var omförhandlingsbara inför 1932 men endast drygt hälften av dessa omförhandlades. Se *diagram 10*.

De faktiska lönesänkningarna under 1932 blev ungefär mellan 3 och 4 procent i de flesta industrier. De avtalsmässiga sänkningarna var större, mellan 5 och 10 procent. De kraftigaste lönesänkningarna förekom i sågverksindustrin som hade känt av depressionen längst. Där hade också frivilliga lönesänkningar ägt rum vid flera större sågverk under 1931 på mellan 5 och 10 procent.²² I samtliga fall skedde detta mot fackförbundets inrådan. Arbetarparten motsatte sig till en början alla lönesänkningar. Dessa kom inte till stånd förrän efter konflikt i flera fall. En stor konflikt stoppade pappersmasseindustrin mellan februari och augusti 1932.

Lönesänkningar fortsatte under 1933 men blev lägre, mellan en och tre procent. SAF hade planerat en ny gemensam offensiv men de flesta medlemmarna var denna gång kallsinniga. Nya avtal med lönesänkningar gjordes framför-

allt inom de områden som inte omförhandlat under 1932. Liksom då blev de avtalade sänkningarna större än de faktiska. Den största sänkningen i avtalen skedde vid Lapp-landsgruvorna där timlönerna i avtalet sänktes med 12 procent och ackorden med 17 procent. Gruvindustrin var också bland de värst drabbade av den internationella depressionen. Under 1934 hade konjunkturen börjat vända vilket medförde att omförhandlingar endast skedde i begränsad omfattning. Undantaget var byggnadsindustrin vilken stod still större delen av året på grund av en konflikt.

Sammanfattningsvis kan sägas om 1930-talets depression att avtalen i någon mån fördröjde anpassningen till de negativa störningarna. Motstånd mot nominella (och reala) lönesänkningar var starkt vilket gjorde att lönerna endast ändrades marginellt och i många fall inte alls. Arbetsgivarna synes ha varit avvaktande på grund av konflikträdsla. Denna förstärktes av bristen på samordning inom SAF om en gemensam linje vilket av de konfliktdrabbade medlemmarna sågs som att de lämnades i sticket.²³ Anpassningen i både arbetslöshet och löner dröjde längre än 1921–22 vilket är en indikation på att den utdragna löneprocessen förlängde lågkonjunkturen under 1930-talet. Det är möjligt att just det häftiga förloppet 1921–22 gjorde att konflikthotet var mindre akut då det mesta av verksamheten inom näringslivet ändå låg nere. Det kan inte heller uteslutas att beslutet att lämna guldmyntfoten 1931 och deprecieringen skapade felaktiga förväntningar som fördröjde anpassningsprocessen.

Arbetslösheten återgick 1937 till den nivå som gällde före depressionen. Andra världskriget innebar en signifikant sänkning av arbetslösheten till den nivå den haft fram till det nya skiftet 1992.

4. Slutsatser

Mellankrigstiden erbjuder ett rikt forskningsmaterial som i ringa grad blivit föremål för studier utgående från moderna teorier om lönebildning och arbetsmarknad.²⁴ Här presente-

rar vi några slutsatser av vår granskning av 1920- och 1930-talets depressioner. Slutsatserna bör betraktas som preliminära.

1. Ju snabbare löneanpassningen, dvs ju större löneflexibilitet, desto snabbare erhöles en makroekonomisk anpassning. Löneanpassningen gick fortare under 1921–22 än 1931–33. 1920-talets depression var också kortare än 1930-talets.
2. De mest efterfråge-exponerade branscherna uppvisade de snabbaste reaktionerna.
3. Avtalen fungerade i viss utsträckning som en tvångströja vilken fördröjde anpassningen men andra orsaker som rädsla för konflikter bidrog troligen mer till lönestelheten. I viss utsträckning frångicks kollektivavtal helt och hållet.²⁵
4. Även under gällande avtalsperiod förekom sänkningar genom att utgående löner översteg stipulerade. Ofta utfärdades dessa lönesänkningar ensidigt av arbetsgivaren och utlöste därmed strejker. I regel genomfördes dock lönesänkningarna. Lokalt förekom frivilliga lönesänkningar utanför avtalen. Då som nu ledde detta till protester från fackförbunden centralt som såg sin makt undergrävd.
5. Reallönen steg under bägge depressionerna, dvs nominell lön sjönk mindre än prisnivån. De nominella lönerna var "back-ward looking", dvs de anpassades mest till inträffade "historiska" och inte till förväntade framtida förlopp.
6. Deflationen, eller snarare hög volatilitet i ändringar i prisnivån, förkortade lönekontraktens längd. Minimilängden låg vid 12 månader. Kostnaden för att skriva kontrakt med kortare löptid var tydligen större än fördelarna även under mellankrigstidens extrema förhållanden.
7. Hysteresis på arbetsmarknaden förekom efter deflationen under 1920-talet, dvs arbetslösheten och reallönen blev högre efter krisen än de var före krisen. En liknande effekt

registrerades inte under 1930-talet. (Vi kan inte utesluta att uppgången i arbetslösheten efter 20-talets kris delvis orsakades av andra faktorer som 8-timmarsdagens införande och ändrade maktförhållande mellan SAF och LO.)

8. Produktiviteten förbättrades under bägge deflationsperioderna, dock starkast under 1920-talet.

9. Deflationen förändrade den relativa lönestrukturen. K-sektorns löner utvecklades sämre än S-sektorns vilket gav upphov till krav på samordning från K-sektorns sida. K-sektorns lönesänkningar låg på 40–50 procent medan motsvarande siffror för S-sektorn var 20–30 procent.

I vilken utsträckning kan dessa erfarenheter från mellankrigstiden överföras till dagens situation när svensk ekonomi upplever en period av desinflation? De institutionella förhållandena är på viktiga områden annorlunda i början av 1990-talet jämfört med mellankrigstiden. Den offentliga sektorns andel är betydligt större än för 50 år sedan. De sociala skyddsnetten är annorlunda, i synnerhet är arbetsmarknadspolitiken – som inte behandlas i denna uppsats – kraftigt utbyggd jämfört med 1920-talets nödhjälpsarbeten. Det går dock att dra två slutsatser. För det första, en mer flexibel lönebildning underlättar anpassningen till negativa störningar såsom gängse ekonomisk teori föreskriver.²⁶ Samtidigt är arbetsmarknaden trögrörlig, i synnerhet de marknader som är skyddade från konkurrens. Med tanke på storleken på den konkurrensskyddade offentliga sektorn idag, är det önskvärt att även denna sektor uppvisar flexibilitet. För det andra, en uppgång i arbetslösheten kan bli permanent på grund av ofullständig löneanpassning, dvs bristande flexibilitet, att döma av erfarenheterna från 1920-talet. Den ekonomiska politiken bör av dessa skäl motverka en deflationistisk utveckling.

Noter

1. Ett traditionellt sätt att beskriva arbetsmarknaden i ett makroperspektiv är att skatta pris- och lönemodeller med makrodata. Exempel på sådana studier av mellankrigstiden är Jonung och Wadensjö (1979a och 1979b) och Svanfelt (1992). I denna studie av kollektivavtalen används såväl vanliga makrodata som mikrodata över avtalsförhandlingarna och parternas beteende.
2. Litteraturen om mellankrigstidens makroekonomiska förlopp och ekonomiska politik är omfattande, se tex Heckscher (1926), Lundberg (1953, 1983 och 1984), Montgomery (1938) och Östlund (1945).
3. Penningpolitik var liktydigt med stabiliseringspolitik före genombrottet för det keynesianska tänkandet.
4. Ekonomisk tidskrift är en förträfflig källa för dåtidens penningpolitiska diskussion.
5. Finland befann sig i samma valsituation som Sverige i början av 1920-talet. Skulle den finska valutan såsom den svenska apprecieras efter kriget genom deflation? De finska beslutsfattarna valde ett annat alternativ. Den finska valutan knöts efter krigets inflation till guldet vid den existerande växelkursen. Detta innebar att Finland undvek den depression som skapades i Sverige genom deflationen. För en närmare jämförelse mellan svensk och finsk penningpolitik under och efter första världskriget, se Haavisto och Jonung (1992).
6. Det penningpolitiska programmet var en framgång för nationalekonomernas flitiga plädering för prisstabilisering under 1910- och 1920-talet. Knut Wicksell var den främste inspiratören till 1931 års penningpolitiska deklaration. Se Jonung (1977).
7. Detta avsnitt bygger på Fregert (1992a) som analyserar kollektivavtalssystemets utveckling 1908–1988 ur ett makroekonomiskt perspektiv. En teoretisk analys av hur kontraktsstrukturen påverkar anpassningen under desinflation finns i Fischer (1986). Taylor (1983) studerar den amerikanska desinflationen i början på 1980-talet.
8. Om inget annat anges är uppgifterna hämtade ur SAF:s och LO:s verksamhetsberättelser. SAF:s berättelser ger relativt fylliga redogörelser för övervägandena inom organisationen liksom för den allmänna ekonomiska situationen. Redogörelser för turerna och resultaten vid de större avtalsområdena ges i både SAF:s och LO:s berättelser.
9. Det följande bygger på Styrmans (1937, kap. 7) monografi över verkstadsföreningen. Styrman var VD för verkstadsföreningen.
10. Se Hansson (1938, s. 169).

11. Inbördes hjälp mellan arbetsgivare gavs också genom s.k. sympati-lockouter. De flesta avtal hade sympatikonfliktklausuler som hade införts efter krav från arbetsgivarna. Klausulerna innebar att konflikt kunde vidtas även under avtalstid. Huvudorganisationerna kunde beordra sina medlemmar att gå ut i konflikt för att stödja en annan medlem i konflikt.
12. Det följande bygger på Styrman (1937, kap 8).
13. Se Heckscher (1926, s. 121). Effekten diskuteras i Keynes (1936) och formaliseras i Tobin (1976). En modern version under rationella förväntningar finns i DeLong och Summers (1986).
14. I enlighet med den moderna effektivitetslöneteorin. Se Lars Calmfors bidrag i denna volym.
15. Källskatten var inte införd vilket betydde att skatten betalades först året efter intjänandet. Den motsatta effekten under inflation då staten förlorar skatteintäkter går nu under namnet Tanzi-Olivera-effekten.
16. Arbetslöshetsutredningen tillsattes 1926 och avsatte bla betänkande 1 SOU 1931:20 (beskrivning och orsaker) och betänkande 2 (åtgärder) SOU 1935:6.
17. Dessa avser metoder från fackföreningarnas sida att kontrollera anställningarna genom speciella arbetsgivarregister. En arbetssökande måste först anmäla sig till fackföreningen för vidarebefordran till ett arbete. Arbetsgivare som anställde icke godkänd arbetskraft försattes i hemlig blockad. Omfattningen av detta och liknande system för "closed shop" synes dock ha varit ringa på den svenska arbetsmarknaden. Se SOU 1931: 20, sid. 388–396.
18. Se Blanchard och Summers (1987) för en översikt av hysteresismodeller för arbetslöshet.
19. Uppkomsten och effekterna av löneskillnaden behandlas i Fregert (1992b).
20. Förändringen föregicks av en utredning tillsatt av LO-kongressen 1936 som publicerade rapporten Fackföreningsrörelsen och näringslivet (1941). Ett kapitel behandlar utförligt löneskillnaden. Man finner där att om man kontrollerar bla för dyrorter är skillnaden mindre än de siffror som återges i diagram 9.
21. Se Jonung (1977) och Montgomery (1938). En internationell jämförelse mellan länder som höll kvar vid guldmyntfoten och de som lämnade ges i Eichengreen (1990, kap. 9). Se också Jonung (1981) som jämför den stabiliseringspolitiska utvecklingen i Sverige och USA under 1930-talet.
22. Se Casparsson (1948, s. 284).

23. Se De Geer (1986, s. 102-3)
24. Svanfelt (1992) skattar reallöneekvationer som använts av Holmlund (1990) för efterkrigstiden.
25. Jämför här med resonemanget om olika kontraktsformer på arbetsmarknaden i Ingemar Ståhls bidrag i denna skrift.
26. Ökad flexibilitet kan åstadkommas på olika sätt, tex genom andra kontraktsformer än kollektivavtal och genom decentraliserade löneförhandlingar. Se Ingemar Ståhls och Lars Calmfors bidrag i denna volym. Ett helt avtalslöst tillstånd vore en metod att åstadkomma en snabb anpassning på arbetsmarknaden under en nedtagning av inflationstakten från en hög till låg nivå, dvs under en desinflationsprocess.

Referenser

- Blanchard, O. och L. Summers (1987), "Hysteresis in unemployment." *European Economic Review*, 31, 288–295.
- Casparsson, R. (1948), *LO under fem årtionden. 1924–1947*, andra delen. Stockholm: Tiden.
- De Geer, H. (1986), *SAF i förhandlingar. Svenska Arbetsgi-
varföreningen och dess förhandlingsrelationer till LO och
tjänstemannaorganisationerna 1930–1970*. Stockholm: SAF
- DeLong, B. och L. Summers (1986), "Is increased price
flexibility stabilizing?" *American Economic Review*, 76,
december, 1031–1044.
- Eichengreen, B. (1990), *Elusive stability. Essays in the his-
tory of international finance, 1919–1939*. Cambridge: Cam-
bridge University Press.
- Fischer, S. (1986), "Contracts, credibility, and disinflation."
I Fischer S. *Indexing, Inflation and Economic Policy*. Cam-
bridge: MIT Press.
- Fregert, K. (1992a), "A contractual history of Sweden
1908–1988. A study in macroeconomics and collective
agreements," avhandlingsmanuskript, Nationalekonomiska
institutionen, Lund.
- Fregert, K. (1992b), "Relative wages in the interwar period
and the rise of the Swedish model," manuskript, National-
ekonomiska institutionen, Lund.
- Haavisto, T. och Jonung, L. (1992), "Off gold and back
again. Finnish and Swedish monetary policies 1914–1924",
under utgivning i C. Feinstein, red., *Banking, Currency and
Finance in Europe between the Wars*. Oxford: Oxford Uni-
versity Press.
- Hansson, S. (1938), *Den svenska fackföreningsrörelsen*.
Stockholm: Tiden.

- Heckscher, E. (1926), "Penningväsende och penningpolitik." I E. Heckscher, red., *Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget*. Stockholm: Norstedt.
- Holmlund, B. (1990), *Svensk lönebildning – teori, empiri, politik*. Bilaga 24, Långtidsutredningen 1990.
- Jonung, L. (1977), "Knut Wicksells prisstabiliseringsnorm och penningpolitiken på 1930-talet", ss. 35–83 i J. Herin och L. Werin, red., *Ekonomisk debatt och ekonomisk politik*. Lund, 1977.
- Jonung, L. (1981), "The depression in Sweden and the United States – A comparison of causes and policies", kapitel 16, ss. 286–315 i K. Brunner, red., *The Great Depression Revisited*. Martinus Nijhoff, Boston, 1981.
- Jonung, L. och E. Wadensjö, (1979a), "Wages and Prices in Sweden, 1912–1921. A Retrospective Test". *Scandinavian Journal of Economics*, nr 1.
- Jonung, L. och E. Wadensjö, (1979b), "Wages and Prices in Sweden 1922–1971". *Economy and History*, nr 1.
- Lundberg, E. (1953), *Konjunkturer och ekonomisk politik*. Stockholm: SNS
- Lundberg, E. (1983), *Ekonomiska kriser förr och nu*. Stockholm: SNS.
- Lundberg, E. (1984), *Kriserna och ekonomerna*. Malmö: Liber.
- Keynes, J.M. (1936), *The general theory of employment, interest, and money*. London: Macmillan.
- Montgomery, A. (1938), *Hur Sverige övervann depressionen. 1930–1933*. Stockholm: Sveriges industriförbund.
- SOU 1931:20. Arbetslöshetsutredningens betänkande 1. *Arbetslöshetens omfattning, karaktär och orsaker*. Stockholm: Norstedt.

SOU 1935:6. Arbetslöshetsutredningens betänkande II. Åtgärder mot arbetslösheten. Stockholm: Norstedt.

Svanfelt, Y. (1992), "Arbetslöshet och lönebildning i Sverige under perioden 1914–1939." C-uppsats, Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.

Styrman, G. (1937), *Verkstadsföreningen*. Stockholm: Norstedt.

Taylor, J. (1983), "Union wage settlements during a disinflation." *American Economic Review*, 88, 981–993.

Tobin, J. (1976), "Keynesian models of recession and depression." *American Economic Review*, 65, maj, 195–202.

Östlind, A. (1945), *Svensk samhällsekonomi 1914–1922*. Stockholm.